

egne, medens de sent koloniserede områder ikke oplevede ødelægning før 1350. Den forskellige genrydningstakt og omfanget af den kan forklares som en vekselvirkning mellem ydre magttiltag for at fremme genrydning og indre kræfter, som hindrede en optagelse af gårde. Med andre ord må forklaringen søges i komplekse socio-økonomiske systemer.

Helge Salvesens undersøgelse understreger således påny »ødegårdskrisens« stærke regionale variationer inden for Norden. En variation der nok kan efterlade en vis nagende tvivl om sammenligneligheden af de vidt forskellige undersøgelser, hvis udgangspunkter i høj grad er præget af de enkelte regioners kildemæssige og metodiske muligheder.

Erland Porsmose

Mikael Venge: »Når vinden føjer sig . . .« Spillet om magten i Danmark marts–december 1523. Odense University Studies in History and Social Sciences 47. Odense, Universitetsforlaget 1977. 176 s. 80 kr. + moms.

Den foreliggende afhandling er en del af det arbejde, som forf. fremlagde til offentlig prøve for at erhverve den filosofiske doktorgrad. Den anden del er forf.s tidligere publicerede arbejde om Christian II's fald (se *HT* 77, 1977, s. 215–20). I den nu fremlagte bog behandler forf. sammensætningen af hertug Frederiks hær ved erobringen af Danmark 1523, de militære hændelser i året, aspekter af konfrontationen med Christian II, belejringen af København, samt fredsslutningen. Nærværende anmelders officielle opposition, der går ind på begge de nævnte afhandlinger, er blevet publiceret i *Historie, Jyske Samlinger*. Ny r. XIII, Århus 1980, s. 143–64. Der vil derfor her kun blive tale om at fremføre synspunkter, som ikke direkte kom til udtryk i oppositionen.

Som forf. fremhæver i sit tilføjede »Ad lectorem«, s. 161, var hovedobjektet for hans studie i den foreliggende bog feltherren Johan Rantzau (1492–1565). Forf. bruger det kunstgreb at lade Johan Rantzau optræde som en bifigur til Christian II's og Frederik I's kamp om magten i Danmark 1523. Denne anskuelsesmåde giver ham stor frihed til at fremstille Johan Rantzau virke i en for Danmark højdramatisk situation, hvad der må siges at være bogens egentlige sigte. Dette sigte bliver meget klart, efter at forløbet måned for måned bliver fremstillet af Venge således, at opgøret mellem onkel og nevø på ingen måde kan lokke de to skikkelser ud af kulissernes verden. Som allerede påvist i min opposition, er billedet af Christian II lagt fast ved den tidligere afhandling af Venge, og portrættet af Frederik I kan vises at stå i stærk afhængighed af Utenhofs krønike i dens generelle hovedtendens.

Forf.s evner indenfor den biografiske genre lader sig følge f. eks. i det udmærkede afsnit s. 81–96, hvor Johan Rantzau's andel i våbenstilstanden udenfor København oktober–november 1523 bliver fremlagt ved en forsigtig og indtrængende analyse. Det må have været en selvfølge for Frederik I's dygtigste militære kapacitet i sommerens krig hurtigt at nå frem til en rimelig afslutning, før vinteren satte ind; en afslutning, der ville rydde risikoen for en genopblussen af krigshandlinger i det kommende år af vejen. Ved en nøgtern vurdering af krigens resultater og Christian II's person har Rantzau i forhandlinger med den belejrede garnison i København åbenbart været heldig nok til at fremstille situationen på en sådan måde, at en fredsslutning på bestående vilkår måtte synes rimelig. At ofre kongen ville med de kår, der så blev tilbudt, ikke falde svært for de adelskredse, der endnu stod på kongens side. Så kunne også den senere propaganda gennem flere år skræmme de besejrede med truslen om Christian II's udenlandske rustninger. Intet kunne være mere tilpas end den stadig hidsigere oparbejdede krigsstemning, som endelig fik emigrantkongen til at tro på våbnenes overlegenhed og så til at igang-

sætte den tåbelige norske ekspedition, der førte til hans fængsling. Freden som sådan var det gode, krigen var truslen. Johan Rantzau har åbenbart – også set ud fra hans privatliv, som forf. giver indblik i – været overbevist om, at krigen måske var en bedre trusel bagefter, når den var vundet, end mens den virkelig foregik.

I begyndelsen af kapitlet »Feltherren« går forf. ind på Johan Rantzaus baggrund og hans udnævnelse til marskal. Måske har forf. mod sin vilje gjort Johan Rantzau uret, når han s. 83 citerer hans ord fra senere erindringer: »In der tidt bin ick ock fast Veldt Marschalck vnd Veldtherr gewesen«. Ordet »fast« har i datidens tysk ikke betydningen »næsten«, men er et forstærkende ord med betydningen »virkelig«. Johan Rantzau har således villet markere, at han af navn og af gavn var krigens øverste anfører; usikkerheden består således kun i, om det var grevens fejde eller 1523-krigen, han tænkte på i sine erindringer.

Når fremstillingen munder ud i »Feltherren« som det femte og sidste kapitel, falder der også andet lys over bogens tidligere afsnit. Indledningskapitlet »Hæren« fremstår som en redegørelse for de forberedelser, Johan Rantzaus »arbejdsgiver« traf – til dels med finansiell støtte af Rantzau. Overfor denne udgangsposition er fremstillingen af »Felttoget« og »Fronten« i 2. og 3. kapitel svagere (smlg. *Historie* 1980). På baggrund af de møjsommelige og spændingsfyldte svingninger i hertug Frederiks gruppe mellem en realistisk bedømmelse af Christian II's hær på den ene side, og de af Venge utilstrækkeligt behandlede, men uden tvivl væsentlige, propagandistiske hensyn på den anden, må der have været nok af magtpåliggende og ikke ret tiltalende opgaver, der kunne påhvile en feltherre af Johan Rantzaus type under dette sommerfelttog. Der er ingen tvivl om, at han i den periode, hvor han var sammen med kongen og Utenhof, fik tilstrækkeligt indblik i, at andre kræfter end krigens ville føre forløbet ind i dets afgørende fase. Her, i forbindelse med belejringen – kapitlet »Lejren« – kunne kongen og Utenhof indsætte Johan Rantzau, hvis ønske om at nå en hurtig afslutning så bliver fuldt ud forståelig.

Johan Rantzaus nøglebetydning i forløbet ifølge Venge vil i hvert tilfælde være den, der allerede var tegnet af Paludan-Müller 1874: »Kong Frederik den Førstes Liv var lige indtil 1523 aldeles ikke præget af høje Evner eller Stræben efter store Ting. Men nu see vi ham uden paatrængende Nødvendighed kaste sig ind i et højst uroligt Liv . . . Det er som om en fremmed Aand havde grebet ham. Og det har vist ogsaa været Tilfældet . . . Søge vi efter dem, der kunne antages at have skudt Kongen fremad, . . . viser Alt Johan Rantzau som saadan. Denne Mand, da i en Alder af 31 Aar, var i alle Henseender kaldet til at være en Fører i store Foretagender« (s. 466 f.).

Når Venges indsats for yderligere at belyse Johan Rantzaus rolle således fortjener al anerkendelse, må det være tilladt afslutningsvis at stille det spørgsmål, om afhandlingen har fået en dækkende titel. Begrebet »Spillet om magten« burde efter ordlyden betegne et hændelsesforløb, som på den ene side drejer sig om »magt«, *potestas* i middelalderens terminologi, og på den anden side antyder, at magten gik fra den ene til den anden som lykken i et spil. Men »magt« må i denne sammenhæng være mere end kun militær overlegenhed: der må være tale om et politisk begreb, for at den valgte titel på adækvat måde kan være dækkende for en problemstilling inden for den politiske historie. Den politiske analyse er dog ikke ret fremtrædende, sammenlignet med forf.s beskæftigelse med militære spørgsmål. Måske er det forf.s mening, at den politiske afgørelse allerede er faldet, når »spillet« begynder, og at nu kun den militære bliver tilbage. Men spørgsmålet bliver ikke stillet på en måde, der svarer til afhandlingens titel. Heller ikke de økonomiske reaiteter bliver genstand for en virkelig drøftelse. Mon ikke afhandlingen har fået påklæbet en titel, der ikke er ret vel gennemtænkt fra problemstillingens synspunkt? Da anmelderen ikke er i stand til at afgøre, om det var Johan Rantzau eller Christian II,

som efter Venges mening vendte sig efter vinden, eller om Venge måske havde til hensigt at skildre et spil om magten mellem Frederik, Utenhof og Rantzau inden for den sejrende gruppe, så må spørgsmålet stå åbent, indtil en bedre besvarelse er fremlagt.

Tore Nyberg

Knud Hornbeck og Helge Land Hansen: Tanggård gods 1553–1559. Adelig godsdrift i Danmark i det 16. århundrede. Odense University Studies in History and Social Sciences 68. Odense, Universitetsforlaget 1980. 264 s.

Under 1500-talet ägde adeln drygt 40 % av Danmarks jord. Det är en ansenlig siffra, som redan i sig ger en förklaring till det starka intresset i dansk historieskrivning för den adliga godsdriftens utformning. Problematiken har fått en givande belysning hos bl. a. E. Ladewig Petersen. De adliga godsägarna, hävdar denne, förmådde av allt att döma att inrätta sin godsdrift enligt principen om ekonomisk rationalitet. Även om adelsmännen under 1500-talet inte längre själva deltog i handeln på samma sätt som tidigare, utan agerade via inhemska och utländska köpmän, utnyttjade de konjunkturen i försäljningar av överskottsproduktion och av landböndernas avgifter. De kunde anpassa såväl inriktningen av odlingen som köp och försäljning efter priser och efterfrågan. En sådan ekonomiskt rationell godsdrift avspeglas t. ex i Christoffer Gøyes och Peder Oxes verksamhet. Men tillgången på adliga godsräkenskaper från 1500-talet är begränsad. Eventuellt har intrycket av konjunkturlämpad drift blivit överdrivet, som också Ladewig Petersen framhåller, därför att resultaten stammade från så stora gods som Gøyes och Oxes.¹

Mot denna bakgrund är det mycket intressant att ta del av en analys från en mindre driftsenhet, Tanggård gods på sydöstra Fyn. Räkenskaper finns här bevarade från åren 1553–1559 i form av sju årsräkenskaper och en salt- och ölräkenskap. Godset ägdes under 1500-talet av Peder Christiensen Dyre och bestod under större delen av perioden av huvudgård, sexton landbogårdar och ett okänt antal gatuhus och andra byggnader. De aktuella räkenskaperna finns nu tillgängliga i en kommenterad, noggrann och respektgivande utgåva av Helge Land Hansen. I samma volym publicerar Knud Hornbeck sin avhandling, »Den adelige godsdrift i Danmark i det 16. århundrede med særlig henblik på driften af Tanggård gods 1553–1559«.

I anslutning till Ladewig Petersen men också i vissa avseenden med inspiration i internationell forskning² utgår Hornbeck från den övergripande arbetshypotesen, att adliga godsägare under 1500-talet drev sina gods för att uppnå optimalt ekonomiskt utbyte. Härav följer frågan, *hur* man då bar sig åt för att maximera vinsten av sina egendomar. För att besvara frågan för Tanggårdens vidkommande måste Hornbeck försöka analysera följande aspekter: godsets naturgivna resurser och utnyttjandet av dem, godsägarens förhållande till landbönderna samt omfånget och arten av varuförsäljning från godset.

Som så ofta i driftsanalyser från äldre tid, erbjuder undersökningen flera metodiska problem. Godsägaren disponerade under denna tid över både natura- och penning-

¹ E. Ladewig Petersen, *Adelig godsdrift i 1600-tallets Danmark. Från medeltid till välfärdssamhälle. Nordiska historikermötet i Uppsala 1974. Föredrag och mötesförhandlingar. Upps. 1976; samme förf., Fra standssamfund til rangssamfund 1500–1700. Dansk social historie 3. Kbh. 1980, s. 261 ff.*

² T. ex. W. Kula, *Théorie économique du système féodale. Pour un modèle de l'économie polonaise 16e–18e siècles. Paris & Haag 1970.*